

FÖLDVÁR.

A mohácsi vésszel kapcsolatos, sokáig meg nem oldott, kérdések egyike — talán éppen legfontosabbika — az volt, hogy hol folyt le a sorsdöntő viadal?

Talán különösen hangzik, ha azt mondjuk, hogy a csatatér meghatározása, a legújabb időkig, a megoldásra váró problémák közé tartozott. Hiszen úgy tanultuk és hadtörténelmi szakmunkákban is azt olvastuk,¹ hogy a magyar hadsereg Mohácson alul egy *olasz* mérföldnyire² vonult fel, a török hadsereg centruma pedig Sátorhely (Földvár) major közelében foglalt állást. Ezzel a hely kérdése eldöntöttnek *látszott* és nagyon sokáig nem jutott az eszébe senkinek se, hogy megvizsgálja: vajjon ez az állítás elég szilárd alapra épült-e?

A nemrégén végrehajtott alaposabb kutatás azután bebizonyította, hogy itt jókora tévedés történt, mert a nagy csata nem volt — nem is lehetett — Sátorhely (Földvár) major közelében.

Régibb és újabb hadtörténetíróink,³ a csatatér elhatárolásában egyaránt egy könnyen kínálkozó, de nagyon ingatag *föltevéstre* támaszkodtak. Arra t. i., hogy a mostani Sátorhely (Földvár) *major* a törökvilágban elpusztult⁴ és többé föl se épült Földvár *falu* helyét jelöli meg. Bizonyítékuk a nevek egyezése volt, semmi más; mert minden egyéb körülmény *föltevéسük* ellen szólott.

Az egykori Földvár helyének kijelölése, a csatatér meghatározása szempontjából, rendkívül fontos volt. Ugyanis, a csatában elejétől végéig résztvett Brodaries István királyi

¹ *Kápolnai*: A mohácsi hadjárat. (*Hadtört. Közlemények*: 1889. évf., 448. l.)

Kupelwieser: Ungarn's Kämpfe mit den Osmanen. 240. l.

Rónai-Horváth: Magyar hadikrónika I., 359. l.

Ortvay: A mohácsi csata. 35. l. stb., stb.

² 1482 m = 1976 lépés.

³ *Kápolnai*: i. h.

Kupelwieser: i. h.

Rónai-Horváth: i. h.

Ortvay: i. h.

⁴ Utoljára 1583-ban fordul elő. (*Török kincst. defterek*. I., 606. l.)

kancellár azt írja, hogy a törökök tüzérsége Földvárnál helyezkedett el.⁵ Már pedig, az akkori szokás szerint, az ágyúk a harcvonaltól közepét foglalták el, míg szárnyaikat hatalmas lovastömegek fedezték.⁶ Azt is tudjuk, ugyancsak Brodarics leírásából, hogy a magyarok mindkét harcrendje — vesztére — a török ágyúk torkába rohant.⁷ Itt, az ágyúk előtt, véres küzdelemnek kellett tehát folynia. Ha mármost ki tudjuk jelölni a hajdani Földvár helyét, akkor már tudjuk azt is, hogy körülbelül hol állhatott a török tüzérség, amely — a dolog természeténél fogva — a harcvonaltól legkevésbé ingadozó része volt.

Azonban az eltűnt Földvár helyének pontos kijelölése rendkívül nehéz feladat s maig se sikerült teljesen.

„Földvár“ t. i. nem csak egy tenyérnyi falucskáknak a neve, hanem egy, már a XIV. század első felében is hatalmas birtoktesté,⁸ amely kétségtelenül valami réges-régen elpusztult „földvár“-tól („pogányvár“-tól) kapta a nevét. Ez a Földvár nevű terület 1338-ban, egy hosszas birtokper következményeként, kettészakadt. Északi része — „Lak seu Wyfolou“⁹ — az eddigi birtokosoké, a Becheyeké maradt. Déli felét a szekszárdi apátság kapta. Ezt hajdanában *Ipolthlokanak*,¹⁰ 1338-ban már *Feuldwarnak* hívták.¹¹ A két birtok között a Borza (akkor: Barza) patak jelezte a határt.¹² Ebből tehát máris bizonyos az, hogy Földvár egész területe — 1338-tól fogva — a Borzától délre esett, ennél fogva a keresett falunak is ott, a pataktól délre, kellett lennie.

Földvár helyének valamivel pontosabb meghatározása egyedül Brodarics Históriajában olvasható. A kancellár azt írja ugyanis, hogy az a hely, ahol a magyar sereg augusztus 29-én reggel csatásorba állott, Mohácstól egy, a Duna medré-

⁵ De infelici conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohacz. (*Acta Tomiciana*: VIII., 248. l.)

⁶ Jähns: Atlas zur Geschichte des Kriegswesens. 85. l.

⁷ *Acta Tomic.* VIII., 249. l.

⁸ Csánki: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II., 484. l.

⁹ Újfalú. — Előfordul Nova villa (Újlak) néven is.

¹⁰ Hyppolitlaka, Ipolylaka.

¹¹ *Zichy-okmánytár*: I., 524. és k. l.

¹² *U. o.* Az északi rész „Lak“ neve idők folyamán feledésbe merült, mert amikor — a törökök kiűzése után — a régi földvári terület újra egyesült, ezt az utóbbi nevet tartotta meg. A Borzától délre eső részt a XVIII. században, a szomszédos községek között osztották fel, minthogy az elpusztult Földvár soha többé föl nem épült. Így tehát az, amit ma Földvárnak (Sátorhelynek) hívnak, az 1338-ban elszakított Lak területére esik.

től (nem árterétől!) fél magyar mérföldnyire¹³ volt.¹⁴ Balszárnyával nyilván az ártér peremére támaszkodott a sereg.

Ezzel a helyvel, vagyis a magyarok arcvonásával szemben, hosszú karéjban húzódó magaslat volt. *Lejtőjének aljában* egy kis falucska állott, templommal. *Földvár* volt ennek a falunak a neve.¹⁵

Ha Mohácstól egy magyar mérföldet mérünk délfelé, akkor arra a lapos földhullámra jutunk, amely a Borza balpartján húzódik végig s amelynek keleti szélén a Törökhalom (Türkenhügel) nevű földpúp emelkedik. Ennél fogva a vele szemben levő magaslat se lehet más, mint a lapályt délről is szegélyező terraszcso, amelyet a hegyrajzi fogalmakban járatan Brodaries „hosszan elnyúló domb“-nak¹⁶ nevez.

A mai Sátorhely (Földvár) majortól közvetlenül délre, semmiféle hosszú karéjban nyúló, magaslat nincs. Szinte érthetetlen, hogy a mohácsi csatával foglalkozó hadtörténetíróink ezt nem vették észre, vagy nem akarták észrevenni.

Históriájából az is kétségtelenül kiviláglik, hogy Brodaries csak azt figyelte meg és írta le, ami a magyar sereg közelében, vagy vele szemben volt. Említi a balszárny melletti, posványos vízzel borított széles árteret, amely az állás és a Duna között terült el.¹⁷ De már a jobbszárnyon semmit se ír le, mert ott nincs is a térszínnek olyan jellemző alakulása, amit érdemes lett volna följegyeznie. A távolabbi látnivalókkal, ha nem voltak szemben, nem törődött. Így például nem említi a jobbszárny meghoszabbításába esett Nagynyáradot se, pedig alkalmasint látnia kellett. *Szemben* se jegyez föl falut Földváron kívül, annak jeléül, hogy a jóval nagyobb *Majss* már nem volt vele szemben s azon a területsávon, amely a csata szempontjából számbajöhetett, a már említett magaslaton kívül, Földvár volt az egyedüli látni- és följegyezni való.

Ebből következik, hogy ez a falu Majss és a mohács-baranyavári út között, a lejtő aljában, vagy legalább is annak közelében lehetett. Tovább kelet felé nem, mert akkor a török tüzérség jobb szárnyán felvonult anatóliai hadtestnek már nem lett volna helye.

Ennyit lehet Brodaries leírásából közvetlenül kihüvelykezni. Tegyük még hozzá, hogy a kancellár szavahihető kútfőíró, mert:

¹³ Egy magyar mérföld = 8353 méter. Hogy Brodaries magyar mérföldben számított, az többek között Burgio pápai követ jelentéseiből is kitűnik. (*Theiner*: Monumenta Vaticana. II., 797., 798. l.)

¹⁴ *Brodaries*: i. m. (Acta Tomie. VIII., 248. l.)

¹⁵ *U. o.*

¹⁶ „... collis... in longum protensus“. (*U. o.*)

¹⁷ *I. h.*

a) Érdektelen tanu. Nem volt rá semmi oka, hogy mást írjon le, mint amit látott.

b) Értelmes, tanult ember volt, aki tehát legalább is azt, amit a csata *előtt* látott, helyesen tudta leírni.

c) Volt elég ideje arra, hogy a magyar sereg csataelőtti (mondjuk: készülségi) állásában, mindenről kellően tájékozódjék.

d) Nem állít semmi képtelenséget.

e) Nem szól ellene egyetlen egykorú kútfő se.

Ha mármost Brodarics adatait más kortársak és szemtanuk följegyzéseivel kiegészítjük, s a csata egész lefolyását magunk elé képzeljük, akkor arra a *valószínű* eredményre jutunk, hogy Földvár körülbelül feleúton lehetett Majss és Buziklica között.¹⁸

*

Azt, hogy a mohácsi csatát nem a sátorhelyi (földvári) major táján vívták, tudományos körökben Gergely Endre hangoztatta először, ezelőtt két esztendővel. Őt nem tévesztette meg a nevek egyezése, hanem Brodarics tájleírása és távolsági adatai nyomán számítva a lehetőségeket, már akkor azt állította, hogy *a csatateret a Borzától délre kell keresnünk*. Későbbi kutatásai és vizsgálódásai benne is azt a meggyőződést érlelték meg, hogy a régi Földvár csakis a terrasz tövében, még pedig Majss és Buziklica között állhatott.¹⁹ Mások *vél*t elsőbbségi jogával szemben, meg kell tehát — az igazság érdekében — állapítanunk, hogy Gergely volt az első, aki Földvár falu keresése közben helyes nyomra talált.

Ezelőtt néhány hónappal Halmay Barna adott ki egy füzetet, amelyben — Gergelytől függetlenül — ő is kideríti, hogy az eltűnt Földvár falu nem lehet a mostani Sátorhely (Földvár) majossal azonos. A falut ő is a Borzától délre gyanítja, de a szerinte „tökéletes“ Bordariccsal ellentétben, a tanulmányához csatolt vázlatokon, a terrasz tetejére rajzolja.²⁰

Nem akarunk ezen a helyen részletesebben foglalkozni Halmay dolgozatával, mert azt, mostani füzetünk irodalmi rovatában, dr. Iványi Béla bírálja el.

¹⁸ A mellékelt vázlat szerint. Természetesen nem állítjuk, hogy a falu pontosan ott volt, ahova a karikát rajzoltuk, hanem csak, hogy azon a tájon lehetett.

¹⁹ *Mohácsi Emlékkönyv*: 350. l.

²⁰ „Az 1526-i mohácsi csata keletkezése és igazi helye“: I. és II. vázlat. — A mi vázlatunkon *A* betűvel jelöltük Halmay Földvárját.

Halmay után, a helyi viszonyok jóval alaposabb ismeretével fölszerelve, Hummel Gyula állott a sorompóba, aki azt vitatja, hogy Földvár csak a Borza partján lehetett.²¹

Állításai fölött nem szabad rövidesen napirendre térnünk, hanem meg kell hallgatnunk az ő bizonyítékait is.

Hummel a maga álláspontját így támasztja alá:

1. Azért hiszi, hogy Földvár a vázlaton megjelölt helyen (D) volt, mert nincs messze tőle a Törökhalom, amely tulajdonképpen egy római castrum (?) maradványa s erről nevezhették el a falut.

Amde a Törökhalom *kimutatható* legrégebbi neve Sátoristye (Sátorhely) volt. Az, hogy a XIV. század első felében „Földvár“-nak hívták volna, alapos bizonyításra szorul. De még ha be is tudnók bizonyítani, hogy a Törökhalom volt a hajdani névadó „földvár“, akkor se következik belőle az, hogy a róla elnevezett „villa“, később „pagus“, a Borza partjára épült.

2. Azt írja továbbá Hummel: „nem ok nélkül hitték a régiek, hogy Sátorhely ezelőtt Földvár volt, hiszen a jelzett hely Sátorhely határában van, két kilométernyire Sátorhelytől“.

Ez nem egészen világos. Melyik Sátorhely volt azelőtt Földvár? A mostani major, avagy a Törökhalom, amely az 1766-i térképen még mint *Sháturisse* fordul elő?²²

3. Hummel szerint, egy 1768-ban kelt okmány *Udvar* helyett — tévesen — *Fitvar*-ról szól. Ezt a szerző „Földvár“-ra magyarázza, s azt következteti belőle, hogy az elpusztult falu Udvar közelében lehetett. Így sejtették azt az ottani lakosok.

Már hallottuk, hogy Földvár 1583-ban végképpen eltűnt. Elfogytak utolsó, egynéhány viskóban tengődő, lakosai s velük együtt megszakadt a hagyomány folytonossága is. A török világ elmúltával német és rác telepesek jöttek a hajdani magyar lakosság örökébe és semmit se tudhattak a régi Földvárról, amelynek már 1675-ben se volt semmi nyoma.

Mikor Udvar (1759-ben) megalakult, akkor a földvári terület már régen a bellyei kincstári uradalomhoz tartozott, amely a Borzától délre eső részt — még 1736 előtt — Maiss, Dályok és Darázs között osztotta fel.²³ Az 1768-i udvari telepesek tehát csak a Borzától a „Fekete kapu“-ig s a Duna árterétől a mostani Sátorhely nyugati végéig nyúló új Földvár praediumot ismerhették, de a csaknem két századdal azelőtt elpusztult falunak hírét se hallhatták már.

²¹ „Földvár.“ („Dunántúl“ c. napilap. Pécs, 1926 júl. 23.)

²² Földvár 1766-i térképe. (*Orsz. Levéltár: Kincst. oszt. Urbaria. Fasc. 168. Nr. 38.*)

²³ *Orsz. Levéltár: Kincst. oszt. Urb. fasc. 94. No. 25.*

Különben az, hogy a XIV—XVI. századbeli Földvár, Udvar közelében lehetett (ami Brodarics nyomán is valószínű), egyáltalán nem bizonyítja egyszersmind a Borza közvetlen szomszédságát is.

4. A Hummel gyanította Földvártól északra, a múlt század nyolcvanas éveiben, egy elásott harangot találtak. A szerző úgy véli, hogy ez a földvári templomé lehetett, s a török veszedelem közeledtére ásták ott el.

Ez azonban nem eléggé nyomós bizonyíték, mert se azt nem tudjuk, hogy csakugyan a földvári harangot ásták-e a mondott helyen ki, se azt, hogy 1526-ban rejtették-e oda. Erről semmiféle írás nem tanuskodik. A templomi szereket s a kisebb harangokat is, sokszor nagyon messzire elvitték, ha valami baj volt készülöben.

5. Hummel fontos bizonyítékot lát abban, hogy a törökök, a falvak összeírásánál, Földvárt közvetlenül Mohács után írták, ami csak úgy érthető, ha föltesszük, hogy Földvár közel volt Mohácshoz.

Ezzel szemben megállapítható, hogy az 1561-i szigetvári adórajstrom Földvár elmenekült lakóit Majsson sorolja fel,²⁴ ami — legalább is ugyanakkora súllyal — az utóbbinak közelségére vall, vagyis Brodarics leírását támogatja.

6. A szerző szerint az „Új istálló“ nevű majornál, 20 évvel ezelőtt, rengeteg embercsontot, kengyelt és sarkantyút ástak ki, vagyis valami tömegsírra bukkantak.²⁵

Nézetünk szerint ez se igazolja azt, hogy Földvár a Borza partján volt, hiszen az „Új istálló“ Hummel föltételezett Földvárjától északra 2 kilométernyire van, már pedig a legvéresebb harc Földvárnál, továbbá tőle keletre és nyugatra, a rumeliai és az anatóliai hadtest vonalában, de semmiképen se attól északra folyt le. Valószínűbbnek látjuk, hogy az „Új istálló“ is azoknak a helyeknek volt egyike, ahol az akindsik megszorították és kardélre hányták a menekülő magyarokat.

7. Egy XIV. századbeli határjárásra hivatkozva, azt mondja a szerző, hogy ez (Víz-)lak és Földvár között történt s ebben megvan említve a Borza-patak is.

Ez az a bizonyos 1338-i birtokfelosztás és határjárás, melyről már szólottunk. Igaz, hogy *ez az okmány említi a Borzát, de egy szóval se mondja, hogy Földvár (ezelőtt Ipolitlaka) a patak partján állott volna.*

8. A szerző azzal is érvel a Brodarics nyomán kijelölt Földvár ellen, hogy Nagynyárád—Borza—Géta között falu

²⁴ Várady: Baranya multja és jelene. II., 375. l.

²⁵ V. ö. Gergely: Ásatások a mohácsi csatatéren. (Mohácsi Emlékkönyv: 351. és k. l.)

nyomai sehol se láthatók, s hogy a terraszc lába alatti sáv, esős években, helyenkint mocsárrá változik.

Ennek a pontnak első része azonban a szerző ellen is szól, mert a Borza partján sincs falnak nyoma. De ne feledjük, hogy ott, úgyszintén a terraszc alatti területen is, eddigelé csak turkálások folytak, de *rendszeres* ásátások soha. Így hát nem is tudhatjuk, mi van a föld alatt.

Sokkal nyomósabb a második argumentum, az esős években beálló részleges elposványosodás, ami módosíthatná Földvár és a harc vonal — Brodarics nyomán történt — kijelölését is, noha tudjuk, hogy a régi csatákat nagyon is alkalmatlan helyen vívták akárhányszor.

Itt tehát az volna fontos, hogy ezt a helyenkint beálló elmocsarasodást, 1526-ra vonatkozóan is igazoljuk. Erre azonban semmiféle írott vagy nyomtatott adatunk nincs. Az 1526-i nyár, több egykorú följegyzésből következtetve, esős volt. Erre mutat Szulejmán naplója,²⁶ Brodarics leírása²⁷ és egy a bécsi udvari levéltárban őrzött kézirat is.²⁸ Most tehát feltolakodik az a gondolat, hogy a mohácsi vész idején fennállott vízviszonyok körülbelül olyanok lehettek, mint az ideiek, ennél fogva az utóbbiak alapján kellene az akkori helyzetet rekonstruálnunk.

Ennek azonban két akadálya is van. Az egyik az, hogy a trianoni országhatárnak a mohács-baranyavári országgúttal párhuzamos része²⁹ közepetáján vágja ketté a Brodarics nyomán megállapított harcteret, úgyhogy annak keleti felét nem is lehet bejárni.

A másik akadály pedig az, hogy a vízállások és a lehullott esőmennyiség ismerete nélkül, a posványképződés mértékére se tudunk következtetni. Vagyis az 1526. és 1926. évi vízviszonyok összehasonlítása csak nagyon bizonytalan alapon történhetik.

Tegyük fel, hogy 1526-ban a sok esőzés következtében, a terraszc lábánál mocsarak képződtek. Akkor kétségtelen, hogy ilyen időjárás mellett a Borza mélyedése se lehetett száraz. Ha víz nem is volt benne, ami Brodarics leírásából gyanítható,³⁰ lehetett benne sár elég s már ezért se hihető, hogy akár a magyarok, akár a törökök, éppen ezt a teknőt választották volna felvonulásuk helyéül, ahol ágyúik könnyen az iszapba süllyedhettek.

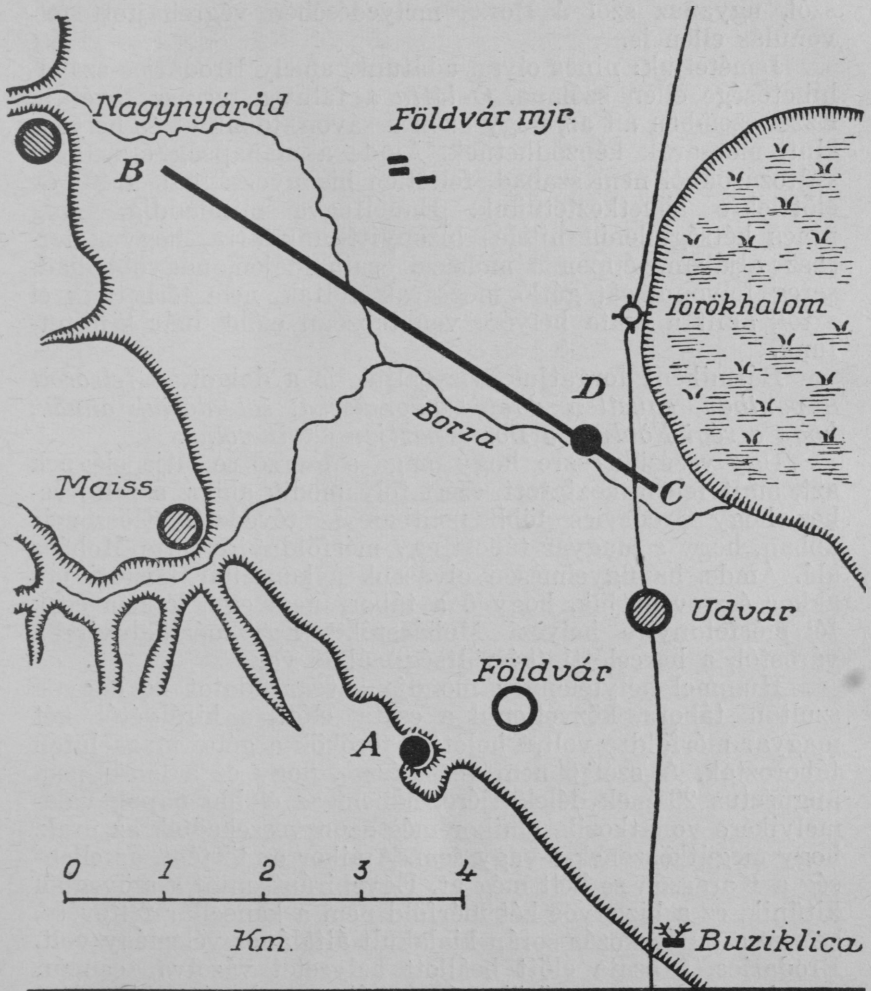
²⁶ *Thury: Török történetírók. I., 304., 305., 313. l.*

²⁷ *I. m. (Acta Tomie. VIII., 250. l.)*

²⁸ *Történelmi Tár: 1905. évf., 278. l.*

²⁹ Udvartól délre.

³⁰ *I. m. (Acta Tomie. VIII., 248. l.)*

- Földvár helye Brodarics szerint
 A " " Halmay "
 D " " Hummel "
 B-C a harcvonal " "

Ami tehát a terraszc lábánál választott török állás ellen szól, ugyanaz szól a Borza mélyedésében végrehajtott felvonulás ellen is.

Ismételjük: nincs olyan adatunk, amely Brodarics szavahihetősége ellen szólana. Ő látta a falut a terraszc tövében. Ezzel szemben áll az, hogy azon a sávon, időnkint és helyenkint, mocsarak képződhetnek. Ámde a manapság észlelhető változásokból nem szabad, feltétlen bizonyossággal, a 400 év előttiekre következtetnünk. Ennélfogva mindaddig, amíg nincs kétségtelenül hiteles bizonyítékunk arra, hogy a terraszc aljában, éppen a mohácsi csata idején, nagyobb hadsereg felvonulását gátló mocsarak voltak, nem térhetünk el attól, amit a csata helyére vonatkozóan előbb már kifejtettünk.

Bármiként forgatjuk, vizsgáljuk is a dolgot, *a felsorolt 8 pontban egyetlen döntő bizonyítékát se találjuk annak, hogy a régi Földvár a Borza partján állott volna.*

Úgy vesszük észre, hogy maga a szerző se látja elégnék azt, amit felsorakoztatott, ezért folyamodik ahhoz a feltevéshez, hogy Brodarics több pontban is tévedett. Először is abban, hogy a magyar táborn egy mér földnyire tette Mohács alá. Ámde, ha figyelmesen olvassuk a kancellár Historiáját, akkor észrevehetjük, hogy ő a táborn nem egy, hanem csak fél mér földnyire helyezi Mohácsról.³¹ Egy mér földnyire a várostól, a harcelőtti (készültségi) állás volt.

Hummel helytelennek mondja azt az adatot is, hogy a szultán táborra, közvetlenül a csata előtt, a királyétól két magyar mér földre volt,³² holott a törökök a gétai magaslaton táboroztak. A szerző nem veszi észre, hogy ez a leírás nem augusztus 29-ének délelőttjére, hanem az előbbi napok valamelyikére vonatkozik, amikor még azon veszekedtek az urak, hogy megütközzenek-e vagy sem. Amikor ez történt, az ellenség a Karassón se kelt még át. Egyébiránt, mint a szövegből kitűnik, ez a bizonyos két mér föld nem a kancellár feltevése, hanem a tanácskozás során kialakult általános vélemény volt. Brodarics, a csata előtt beállott helyzetet vázolva, csupán annyit mond, hogy a török császár táborra a dombon túl volt.³³

Hummel azt hiszi, hogy Brodarics a mostani kölkedi csárdánál feltételezett táborból szemlélte a vidéket s onnan könnyen úgy láthatta, mintha Földvár csakugyan a terraszc aljában lenne.

Igen ám, de nagy kérdés, hogy a kancellár valóban onnan vizsgálta-e a környéket? A tagadó választ ő maga adja meg,

³¹ *I. m.* (Acta Tomie. VIII., 248. l.)

³² *U. o.* 244., 245. l.

³³ *U. o.* 248. l.

mert Földvárt már csak a harcelőtti (készültségi) állás leírása közben említi.³⁴ Ebből tehát kétségtelen, hogy *onnan*, nem pedig a 4 kilométerrel hátrább levő táborból, látta a falut. Talán éppen a Törökhalomról, vagy valami közeli, jó kilátást nyújtó pontról szemlélődött,³⁵ ahonnan meg tudta ítélni, vajjon Földvár a közeli Borza partján, avagy a jóval távolabbi terrasztövében van-e.

De menjünk tovább. Hummel úgy véli, hogy a magyar sereg készültségi állása csak 500 lépésnyire volt a tábor előtt. Brodarics fél magyar mérföldet mond, már pedig nem hihető, hogy egy 500 lépésnyi távolságot 5600 lépésre, vagyis a tizenegyszeresére, becsült volna. Hangsúlyoznunk kell, hogy a kancellár ezt a távolságot nemcsak úgy vaktában, hanem saját észlelése nyomán becsülte. Meg *kellett* járnia Mohácstól a táborig s onnan a készültségi állásig az utat, tehát ismerhette azt. Azután meg bizonyosan voltak is a mohácsi táborban a helyi viszonyokkal ismerős emberek, akik távolságok dolgában is kielégítő felvilágosítást adhattak neki.

De Hummel idézett állításához másként is szó fér. Mint Brodarics leírásából megállapítható, a második magyar harcrend mindaddig a helyén maradt, amíg csak Tomory előre nem hívatta. A második harcrendnek az volt a feladata, hogy az első harcrend támadásával megingatott ellenséget végképen letiporja, vagy pedig az, hogy a bajba jutott első harcrendet megsegítse. Mindkét feladathoz önként következik, hogy a két harcrendnek nem szabad egymástól messzire elmaradnia, még annyira se, amennyire a mohácsi csatában valóban elmaradtak.

Ha tehát a második magyar harcrend csak 500 lépéssel áll a tábor előtt s ott is marad, akkor ezzel — számításba véve a lovasharcnál gyorsan változó helyzetet — máris el volt vágva a lehetősége annak, hogy a második harcrend az elsőt kellő időben támogathassa.

Bizonyos fokig Földvár kérdésébe vág Hummelnek az az állítása is, hogy a kifejlődött harcvonala volt, amelyet a vázlaton *BC* vonal jelez. Ez, mint látjuk, az ártér szomszédságából kiindulva, csaknem Nagynyárád alá nyúlik, 6 kilométer (8000 lépés) hosszúságban.

Tudjuk, hogy a király serege legfeljebb 25.000 főből allott, de ennek egyes részei is a harcelőtti (készültségi) állásban és a táborban maradtak vissza. Ilyenformán az arcvonal egy-egy lépésnyi darabjára átlag csak 3 ember juthatott, ami az akkori mélyretagozott felállításnál el nem képzelhető.

³⁴ *U. o.*

³⁵ A Törökhalomról manapság nincs jó kilátás, az ottlevő nagy fák miatt.

Mint a vázlaton látható, Hummel Földvárja a *D* betűvel jelölt helyen van, tehát nagyon közel a harcvonal keleti végéhez (*C*). Tegyük fel, hogy így volt. Hogyan fért el akkor a török tüzérség jobbszárnyán felvonult anatóliai hadtest, a rövidke *CD* vonalon, még akkor is, ha az ágyúk tűzvonalának keleti végét *D* pontnál képzeljük? A tüzérség — egy szemtanu feljegyzése szerint³⁶ — $1\frac{1}{2}$ kilométernyi darabot foglalt el az arcvonalból. Ilyenformán a ruméliai hadtest — Hummel szerint — $3\frac{3}{4}$ kilométernyi vonalon terpeszkedett szét, az anatóliai azonban $\frac{3}{4}$ kilométernyi darabkán szorongott; holott — az erők arányszáma szerint — körülbelül félakkora arcvonal illette meg, mint a ruméliait.

*

Öszintén örülnénk, ha akár Hummel Gyula, akár másvalaki, az eddiginél több világosságot derítene Földvár pontos kijelölésének még most is megoldatlan problémájára. Örülnénk még akkor is, ha a kellő bizonyítékokkal alátámasztott új eredmény eddigi meggyőződésünktől eltérítene. Így azonban, bármilyen nagy szeretettel és szorgalommal, bármilyen alapos helyismerettel vágott is neki Hummel ennek a tárgynak, döntő bizonyíték hiányában nem látunk rá semmi okot, hogy letérjünk arról az útról, amelyen Gergely Endre annakidején megindult s más nyomon kutassuk az eddig még meg nem oldott részletkérdések nyitját.

Egy pozitív eredménye mégis van Hummel munkájának, annyiban, hogy ő is megdönti azt az elavult és teljesen alaptalan feltevést, hogy a mai Sátorhely (Földvár) major a megsemmisült hajdani Földvár helyére épült.

Gyaló kay Jenő.

³⁶ *Jacomo Zaratino* tudósítása. (*Marino Sanuto*: XLII., 646. és k. l.)